

Araştırma Makalesi • Research Article

Hz. Peygamber'in Yönetiminde Liyakat İlkesi ve Attâb b. Esîd'in Mekke Valiliği

The Principle of Merit in the Prophet's Administration and Attâb b. Asîd's Governorship of Mecca

Sadettin Gürman *

Öz: İnsanlık tarihi her zaman hak ile batılın, iyi ile kötünün, kudretli ile zayıfın, cesur ile korkağın, âdil ile zalimin mücadelesine sahne olmuştur. Tarih bu mücadeleyi her ne kadar toplumların hükümdarları şahsında kayda geçirmiş olsa da gerek salt fiziki hududu gerek nüfuz ve hakimiyet sınırları açısından idarecilerin beşerî kudretleriyle tek başlarına böylesine büyük bir organizasyonu yönetmesinin mümkün olmadığı izahından varededir. Bu durum ise liyakat ve ehliyet sahibi şahıslardan müteşekkil bir idarî kadroyu, planlı ve programlı bir teşkilat yapısını, fevriyet, duygusallık, basiretsizlik ve ferasetsizlik gibi zaafardan uzak bir devlet aklını ve hareket kabiliyetini elzem kılmaktadır. Müslümanlar özelinde bahse konu yönetim modelinin örneği en müşahhas bir biçimde Hz. Peygamber döneminde Medine İslâm Devletinde¹ görülmektedir. Bu çalışmada Hz. Peygamber'in yönetim ilkelerinden olan liyakat ilkesi ele alınacak ve Müslüman olduktan çok kısa bir süre sonra İslâm'ın öncülerinden ve ashâbın büyüklerinden pek çok isim varken Mekke valiliğine tayin edilen Attâb b. Esîd'in (ö.13/634) sorumluluk yönüyle hassas, mevki itibarıyla muteber olan bu göreve tercih edilmesi üzerine kapsamlı ve mukayeseli düşünme gayreti gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Hz. Peygamber'in Yönetimi, Mekke Valiliği, Liyakat, Attâb b. Esîd

Abstract: Human history has always witnessed the struggle between right and wrong, good and evil, mighty and weak, brave and cowardly, just and cruel. Although history has recorded this struggle in the person of the governors of societies, it is obvious that it is not possible for the governors to rule such a large organism with their human capabilities alone, both in terms of its physical boundaries and the limits of its influence and sovereignty. This situation necessitates an administrative staff consisting of individuals with merit and competence, a planned and programmed organizational structure, a state mind and mobility free from weaknesses such as impulsiveness, emotionality, shortsightedness and lack of foresight. In the case of Muslims, the example of this model of governance is most clearly seen in the Islamic State of Medina during the reign of the Prophet Muhammad. In this study, the principle of merit, which is one of the Prophet's principles of governance, will be discussed, and a comprehensive and comparative reflection will be sought on the preference of Attâb b. Asîd (ö.13/634), who was

* Dr, Adalet Bakanlığı.

ORCID: 0000-0001-5628-0724 E-posta adresi: sadettingurman@gmail.com

¹ Burada İslâm Devleti ibaresinden kastın İslâmî yönetim ve idare modeli olduğu ve İslam Devleti kavramının modern devlet teorileri açısından tartışmalı olduğu hususunu ifade etmekte fayda var. Detaylı bilgi için makalenin esas aldığı doktora tezinin ikinci bölümünde kapsamlı olarak işlenen *İslâm Devleti'nin İmkânı ve Gerekliliği* kısmındaki tartışmalara bakılabilir.

Cite as/ Atıf: Gürman, S. (2024). Hz. Peygamber'in yönetiminde liyakat ilkesi ve Attâb b. Esîd'in mekke valiliği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(3), 866–879. <https://doi.org/10.18506/anemon.1478201>

Received/Geliş: 03 May/Mayıs 2024

Accepted/Kabul: 08 Nov/Kasım 2024

Published/Yayın: 30 Dec/Aralık 2024

appointed as the governor of Mecca very soon after his conversion to Islam, over many of the pioneers of Islam and the greats of the Companions, to this position, which was sensitive in terms of responsibility and respected in terms of position.

Keywords: Islamic History, Administration of the Prophet, Governorship of Mecca, Merit, Attāb b. Asīd

Giriş

Hız. Peygamber kendisine indirilen ilk âyetle başladığı nübüvvet yolculuğunda esasen sadece yeni bir dinin müjdeleyicisi olmakla kalmamış aynı zamanda yeni bir dünya düzeni de muştulamıştır. Bu yeni sistem, kurumları ve misyonu ile kıyamete kadar sürecek bir yapının nüvesi ve temeli hüviyetindedir. Genel itibarıyla Mekke ve Medine olmak üzere iki dönem şeklinde incelenen bu zaman diliminin bilhassa Medine dönemi Hız. Peygamberin uygulamalarındaki hikmeti ve illeti anlamak açısından oldukça önemlidir. İslâm Devletinin, vahiy kaynaklı şahsına münhasır yapısı, gerek devleti oluşturan halkın İslâmî şuur sahibi olmasına ve liderliğin oluşumuna gerekse yöneten-yönetilen ilişkisine doğrudan aksetmiştir.

Bugün kabul edilen bilimsel veriler de göstermektedir ki devlet yönetiminde tutarlı ve net bir vizyon ile ehliyet ve liyakat sahibi bir ekip büyük bir projenin olmazsa olmaz iki ana bileşenidir. (Khanfar, 2020: 163) Bu hakikatin asırlar önce Hız. Peygamber'in devlet yönetiminde icra edilen bir hususiyet olması ise peygamberlik özelliğinin yanı sıra bizatihi fitratında bulunan üstün insani nitelikler, önderlik kabiliyeti ve karizmatik şahsiyetinin eseri olarak karşımıza çıkmaktadır. Hız. Peygamber'in hayatını objektif bir biçimde inceleyen herhangi bir insan, onun içinde bulunduğu toplumda lider olarak gerçekleştirdiği tasarruflardaki uyumu, ahenkli ve tutarlı fiiliyatı müşahede edecektir. Bu karakterli duruşun ardındaki gerçeklik bize, risâleti ile birlikte Hız. Peygamber'in hayata dair önceliklerini belirlediği bu doğrultuda dengeleri gözetdiği ve sürekliliği olan bir idrake sahip olduğu izlenimi verir. Dahası etrafında gelişen özel durumları derinlikli bir kuşatıcılıkla değerlendirmesi, cereyan eden hadiselerin tarihsel olarak geçmişle irtibatını kurabilmesi, kabilelerin ve fertlerin atalarından miras olarak tevarüs ettiği sosyal hafızayı, örf ve adeti değerli addederek farklı grupların hassasiyetlerini bilmesi ve bunları üstün bir beceri ile ittifaklar kurmak, antlaşmalar düzenlemek gibi stratejik mânada atılacak adımlar için kullanması öne çıkan meziyetlerinden bazıları olarak zikredilebilir. Bahse konu süreci en net okuyabildiğimiz dönem İslâmî idarenin Medine sürecidir.

Hız. Peygamber'in ehliyet ve liyakat odaklı yönetim anlayışı ve Attâb b. Esîd hakkında doğrudan ya da dolaylı konuyla irtibatlı bir yüksek lisans ya da doktora tezi bulunmamaktadır. Hayatı, ve tarihi şahsiyetini ele alan ve İngilizce olarak yayımlanan "The First Governor of Mecca: 'Attâb b. Asīd, His Life and Political Activities" (Eskin, 2022: 49-72) isimli bir adet araştırma makalesi dışında herhangi bir akademik çalışma da bulunmamaktadır. Bu makalede ise genel olarak hayatı, faaliyetleri ele alınmakta ancak konumuz olan ehliyet ve liyakat veçhesi çalışmanın kapsamı gereği hususi olarak inceleme konusu edilmemektedir.

Hız. Peygamber'in idarî ve siyasî yönetim modelinde liyakate verdiği önemi ifade etmezden evvel liyakat kavramının ne olduğunu öz bir biçimde ifade etmekte fayda vardır.

Liyakat Kavramı

Liyakat لِيَاقَة, Arapça "layık, değer, uyum, münasip olmak, yaraşmak, yeterlilik ve kifayet" anlamlarına gelen leyeka/ لِيَق kökünden mastardır. Liyakat, bir kimsenin kendisine iş verilmeye uygunluğu, layık olmaya sebep teşkil eden yeteneğin kendinde bulunması halidir. Başarılı, erdemli, yetenekli, kifayetli anlamlarında kullanılmaktadır. Aynı zamanda insanın diğer insanlara karşı edebe uygun davranması ve hüsn-i tasarrufta bulunması da liyakat olarak adlandırılmıştır. Leyeka/ لِيَق kökünün bir diğer masdar hali لِيَقَة olarak gelmektedir ki bu kelime klasik İslâm sanatlarından olan hüsn-i hat yazımında hokkanın içine konulan ham ipek ipliğe verilen isimdir. (Ferâhidî, ts: 5/214; Ezherî, 2001: 9/234; İbnü'l-Kûtiyye, 1993: 252; Cevherî, 1987: 4/1552; Kazvinî, 1979: 5/224; İbn Manzûr, 1997: 10/334; Ayverdi, 2010: 745) Lika denilen bu iplik yumağı hokkaya konulan mürekkebi tam olarak emer,

dökülüp akmasına engel olur ve aynı zamanda mürekkep kullanımının dengeli olmasını sağlar. Burada temsili açıdan liyakat sahibi kimse hakkında, kendisine verilen vazifeyi tam olarak yüklenen ve onun dağılıp dökülmesine yani işlevsiz kalmasına müsaade etmeyen, ölçülü ve dengeli bir biçimde vazifesini ikmal eden yorumu yapılabilir.

Bir değer ifadesi olarak liyakat, bir insanın kıymet ve değerinden, ayrıca fazileti ve layığından fazla bir şey olup, o insanın değerli olduğu alandaki özel bir kudreti veya yeteneğini ifade eder. Bu özel yeteneğe ve değere genellikle uygunluk veya yatkınlık denir.(Hobbes, 1985: 159-160) Diğer bir deyişle, toplum için gözde sayılacak değerler üreten insan liyakate sahip olarak değerlendirilir. Bunu belirleyen; ideolojiler, ahlakî ve toplumsal değerler ve inançlardır. Kısacası liyakat kavramı, toplum tarafından şekillendirilir ve değerler sisteminden bağımsız değildir.(Tannock, 2008: 441) Bu bağlamda liyakat hem kamu sahasında hem özel çalışma alanlarında hak edenlerin daha yüksek makam ve mevkilerde bulunmasını ön görmekte, herhangi bir kayırmaya yer vermeden bilgi, başarı ve kabiliyetlere göre düzenlenecek bir hiyerarşiye imkân tanımaktadır. Sosyal ve siyasal mânada teşekkül eden her organizasyonun hemen her seviyesinin düzgün işlemesi, toplumun beklentilerine ve ihtiyaçlarına en ideal biçimde cevap verilmesi etkili ve verimli bir süreç yönetimi ile mümkündür. Bu ise liyakat sahibi öncü insanların yetişmişliği ile doğru orantılıdır. Huzurlu ve istikrarlı bir toplumun en önemli şartı bütün mensuplarına sosyal, siyasal, ekonomik, askerî, ilmî ve hukukî sahalarda kabiliyetleri ve liyakatleri ölçüsünde gelişme fırsat ve imkânı vermesidir.(Açıklık, 2003: 77)

Ancak göz ardı edilmemesi gereken bir husus da şudur ki bir kişinin bir alanda gerekli yeterliliğe ve uzmanlığa sahip olması yani ehliyet ve liyakat olarak tam ve yeterli olması o alanda kendisinden daha makbul yahut kendisiyle denk yeterlilikte başka kimse olmadığı anlamına gelmez ki bu da bahsi geçen alana ait vazifeye sahip olmak için o kimsenin hiçbir hak iddia edemeyeceği anlamına gelmektedir.(Hobbes, 1985: 74) Ehliyet ve liyakat sahibi olmayan bir kimsenin bir vazifeye tayininde iki zulüm birden irtikap edilmiş olur. Birincisi işinin ehli olmayan ve o vazifeyi hak etmeyen bir kimseyi görevlendirerek gerçekleşen zulümdür. İkincisi işinin ehli olduğu ve vazifeye liyakati bulunduğu halde onu yapacağı işten alıkoymak suretiyle gerçekleşen zulümdür.(Seyyid Abdullah Cemaleddin, t.y.: 38-39)

Kişinin uhdesine verilecek her iş ve eylemde birtakım önceliklerin gözetileceği açıktır. Bu öncelik en öz şekli ile kişisel mânada liyakat ve konu ile ilgili ehliyet kesbetmekten ibarettir. Birbirini tamamlayan bu iki kavramın anlaşılabilmesi için aralarındaki nüansa dikkat çekerek şu şekilde bir tanımlama yapılabilir: Ehliyet, vazifeye konu işin niteliğine dair yeterliliği ifade eder. İşin yapılabilmesi için ihmal edilemez düzeyde kritik bir önemi haiz olan ehliyet belirli bir süreci içeren bir formasyonu zorunlu kılar. Bahse konu formasyon ile kişi işin niteliğine dair detaylı bilgiye sahip olur, fiziksel ve psikolojik kemale ulaşır. Böylece kişi artık o konuda yetkindir, ehliyet sahibidir. Liyakat ise tüm bu formasyona sahip kişinin zihinsel ve ruhsal mânada da vukufiyetini ifade eder. Bu yönü ile işin öngördüğü değerler bütününe dair bir bilinç, ahlak ve haysiyet sahibi olmaktır.

Ehliyet ve liyakatin güncel kullanımlarına bakarak bir anlam değerlendirmesi yapacak olursak ehliyeti içeriden ve asli bir yeterlilik, liyakati ise dışarıdan ve izafi bir yeterlilik olarak tanımlayabiliriz. Bugün araç kullanımı için alınan belgeye ehliyet denirken liyakat nişanı almak herkesin yapabileceği bir şey değildir. Ehliyet bir belge olarak günümüzde trafikte herhangi bir motorlu taşıtı sevk ve idare edebilecek bilgiye sahip olmak anlamına gelir. Örneğin kırmızı ışığın trafik güvenliği açısından kısıtlayıcı unsur olduğunu bilmek ehliyet almanın ön koşuludur. Kırmızı ışıkta durulur, bilgisine sahip olan kimseye ehliyet belgesi verilir. Ama bu bilgiye sahip olma durumu kişinin kırmızı ışıkta durma garantisini temin etmez. Yani ehliyet tek başına yeterli değildir. Bu açıdan liyakat ehliyetten biraz daha ayrıcalıklı bir konuma sahip gibi anlaşılmaktadır. Ancak her ikisinin birlikteliği son derece önemlidir. Bu işi yapmaya dair yeterli bilgi yanında beceri ve güvenilirlik sahibi olmak da gereklidir. Dolayısı ile liyakat bize bunları temin eder ki ancak liyakat ve ehliyetin birlikteliği sağlıklı bir sürüşü ve güvenli bir trafiği sağlayacaktır.

Unutulmamalıdır ki medeniyetlerin kurucu unsurları ehliyet ve liyakattir. Bu hakikat İslâm medeniyetinin oluşum sürecinde rahatlıkla gözlemlenmektedir. Çünkü bunlar diğer bütün insanî

değerlerin, faziletlerin ortaya çıkması için tetikleyici olan niteliklerdir. Örneğin adaletten bahsetmek için ehil hâkimler, kâtipler, avukatlar ve her türlü siyâsî etkiden uzak bağımsız mahkemeler gerekmektedir. Yasaların kurulmasından korunmasına, hükmün verilmesinden infazına kadar geçen sürecin âdil, hakkaniyetli, caydırıcı, hızlı ve etkin olması toplumda güven duygusunu pekiştirecek ve cemiyetin içine fitne girmesine izin vermeyecektir. Yahut meclis, divan yahut içinde bulunduğu toplumda her nasıl anılıyorsa idarî makamların yapılacak işleri istişare ettiği ve karara bağladığı cemiyetlerin temsil kabiliyetini haiz, nitelikli kimselerce kurulması alınan kararların toplumsal kaygılarla alınması kişisel çıkarların mevzubahis olmaması, kamu vicdanına uygun, örf adet kurallarına yaraşır olması ve tabi şeriata muhalif olmaması buradan çıkan kararların toplumsal kabulü açısından mühimdir. Özetle ehliyeti ve liyakati önce birey sonra toplum nezdinde ve tabi kamu bürokrasisinde yerleşik ve etkin kılan milletler medeniyetleri kuran, pozitif yönlü değişim ve gelişimin başını çeken öncü milletler olmuşlardır.

H. Peygamber'in Yönetiminde Liyakatin Önemi

H. Peygamberin yaşadığı dönemin dünyası, sosyalitesi, idaresi ve siyaset düşüncesi için devrim niteliğindeki bir düşüncüyü teorileştirdiğini bununla da kalmayıp bizzat fiiliyata sokarak pratiğini sevk ve idare ettiğini ifade ederek başlamak gerekmektedir. Zira bilgi aksiyona dönüştüğünde fayda sağlayacaktır ve örnek olacaktır.(Gürman, 2023: 373) Bu devrimin ilk sırasında elbette ki tüm organizasyonun merkezine ehliyet ve liyakat odaklı idarî anlayışı konumlandırması olmalıdır. Buna göre işinde ehil olan sıradan bir kimse yahut bir köle liyakat ölçütleri elverdiği takdirde komutan, yönetici hatta vali olabilmekte diğer insanlar da ehliyet ve liyakat ölçütlerine göre başa gelen bu kimseye itaat etme sorumluluğuna sahip, emirlerine uymakla mükellef sayılmaktadır. Nitekim H. Peygamber “Sizin üzerinize sizi Allah'ın kitabıyla yöneten köle vali tayin edilse onu dinleyin ve itaat edin”(Tirmizî, Cihâd: 28; Müslîm, İmâre: 37) ve “Sizin üzerinize başı kurmuş üzüm gibi bir Habeşli bile idareci olsa ona itaat ediniz.”(Buhârî, Ahkâm: 4) buyurarak idarî yapıyı asabiyet ve kabile merkezli anlayıştan ehliyet ve liyakat merkezli bir hüviyete çevirdiğini ifade etmektedir. H. Peygamber'in hadislerinde adalet, ehliyet, liyakat, emanet, yönetim, idare gibi kavramlar pek çok kez zikredilmektedir. Bu yaygın kullanım Kur'ân-ı Kerîm'de (Âl-i İmrân, 3/12; en-Nisâ, 4/58; el-Mâide, 5/8; el-En'âm, 6/152; el-Mü'minûn, 23/8; el-Meâric, 70/32-33) olduğu gibi sünnette de bizlere siyasete müteallik konularda birtakım bilgiler sunmaktadır. Yine bununla birlikte H. Peygamberin uygulamalarına bakılacak olursa O'nun hem bir idareci hem bir peygamber olduğu yani hem dünyevi hem uhrevi iktidara sahip olduğu görülmektedir. Bu durum tarihten günümüze neredeyse tüm idarî yapılarda görülen yasama, yürütme, yargı güçlerinin her üçüyle de doğrudan alakalı olması hasebiyle yine bize kapsamlı ve güzel bir örnek sunmuş olmaktadır.

H. Peygamber insanlar arasındaki istidat ve kabiliyet farklılıklarını gayet iyi analiz etmekte ve görevlendirmelerindeki takdiri bu farklılıklara göre yapmaktadır. İçinde buldukları toplumda çeşitli yönlerle temayüz etmiş, bilgisi, ilmî birikimi, adaleti yahut cesaretiyle kendisini ispatlamış ehliyet ve liyakat sahibi kimseleri tespit ederek ve özellikle gençlere yoğunlaşarak onların gelişimine zemin hazırlamış, yetişmeye imkan bulamayan fakat yetenek sahibi olanları keşfetmiş, dinî, askerî, sosyal, idarî, siyâsî ve iktisâdî görevlerde onlara öncelik vererek inisiyatif almalarını böylece tecrübe kazanmalarını sağlamış ve aslında İslâm'ın geleceğine yatırım yapmıştır. Burada istidat ve kabiliyetin yanı sıra gençlik vurgusunu yapmak gerekmektedir. Zira H. Peygamber'in Necran valisi Amr b. Hazm'a (ö.53/673) görev tevdi edildiğinde henüz 17 yaşında,(İbnü'l-Esir, 1994, s. 4/214; Kettânî, 2003, s. 1/308) Mekke'nin fethi sonrası valiliğe atandığında Attâb b. Esîd (ö.13/634) henüz 20 yaşında, (İbn Sa'd, 1968: 5/186; İbn Hacer el-Askalânî, 1939: 2/541) Üsâme b. Zeyd (ö.54/674) içinde ashâbın büyükleri bulunan orduya başkomutan tayin edildiğinde henüz 18 veya 20 yaşında, (İbn Hacer el-Askalânî, 1939: 1/31) Yemen'e kadılık ve âmillik vazifeleriyle gönderilen Muâz b. Cebel (ö.17/638) henüz 23 yaşındaydı (Kettânî, 2003: 1/421) ve içinde Abdullah b. Revâha (ö.8/629), Ebû Mûsâ el-Eş'arî gibi isimlerin de bulunduğu heyetin başkanı olarak görevlendirilmiştir.(M. Kılıç, 2020: 30) Yine Osman b. Ebû'l-Âs'ın (ö.51/671) Tâif heyetinin en genci olmasına rağmen Tâif valiliğine getirilmesi(İbn Hacer el-Askalânî, 1939: 4/451; Siddîqui, 2009: 248) örnek verilebilir. Yine H. Ali'nin Yemen'e kadılık

vazifesi ile görevlendirildiğinde yaşının çok genç olduğunu ve tecrübesinin bulunmadığını ifade etmesi sebebiyle Hz. Peygamber'den dua istediği ve istediğine nail olduğu kaynaklarda yer bulmaktadır.(Ebû Dâvûd, Akdiye: 6.) Hz. Peygamber genç yeteneklere bu imkanı tanımadan evvel Araplar arasında tanınmış, bilgisini ve cesaretini ispat etmiş yaşça olgun ve nüfuz sahibi kimseler bu görevleri yapmakta(Hizmetli, 2011: 273) olduğundan bu yeni uygulama ilk etapta İslâm toplumunda çeşitli itirazlara da sebep olmuştur. Aynı şekilde vekillerin belirlenmesindeki tek ölçüt ise yine söz konusu kişinin liyakatidir. Vekil olacak kişi kimi zaman Sâib b. Osman b. Maz'ûn gibi Kureyşli, kimi zaman Sa'd b. Ubâde gibi Medineli, kimi zaman Zeyd b. Hârise gibi azat edilmiş bir köle, kimi zaman da İbn Ümmü Mektûm gibi görme engelli bir sahâbî olabiliyordu. Anlaşıldığı üzere Câhiliyeden kalma kimlik kısıtlayıcı statüler yahut sosyal farklılıklar, bireysel engeller Hz. Peygamber'in kurduğu düzenin yapı taşları olan ehliyet ve liyakatin önüne geçmemektedir.

Bu davranış modeli Hz. Peygamber'in hemen hemen tüm uygulamalarında çeşitli örnekler ile kendini gösteren âdil ve İslâmî tavidir. Zira İslâm, Müslüman üst kimliği altında herhangi bir kimlik tanımlaması yahut kültürel kişilik betimlemesi yapmaz. Bu durumun elbette ki tarihsel ve doktrinel açıklamaları vardır. Konumuz açısından İslâmî geleneğin öngörmediği kategorik zümreleşme veya merkezi dinî otorite yokluğu insanları dinî yahut kamusal her türlü problemi eşit düzlemde istişare ve müzakere etme yoluna sevk eder. İlk dönemlerden itibaren ortaya çıkan farklı kıraat ve idrak biçimleri, hukuk ekolleri, mezhepsel yaklaşımlar bu hoşgörünün ve müzakere kültürünün izdüşümleridir. Yine Müslüman filozofların ve bilim insanlarının kendi kültür ve gelenekleri dışında arayış olarak adlandırdıkları erdem, bilgi ve hikmet hakkında çalışmalar yapmaları farklı din, kültür ve düşünme biçimlerinden tercüme ve iktibaslarla bulunmaları aynı minvalde değerlendirilebilir.(Kalm, 2004: 29)

Hz. Peygamber'in istihbarat amaçlı yahut İslâm'a davet için düzenlediği seriyyelerden yola çıkarak yapılan bir okuma bu hususta yapılan görevlendirmelerin kriterlerini anlamaya yardımcı olacaktır. Hz. Peygamber bir bölgeye bir seriyye tertipleyecekse genel itibariyle ya o bölgeyi iyi bilen birini komutan yapar yahut komutan olarak görevlendirdiği kimsenin yanına o bölgeyi iyi bilen bir kılavuz görevlendirmeyi takdir ederdi. Elbette ki bu görevlendirmenin coğrafi konum ve stratejik noktalara hakimiyet kurma gibi temel bir anlamı yanında insani ve ahlâkî başkaca yönleri de bulunmaktaydı. Örneğin bölgeyi iyi bilmek için bölgedeki kabileden olan bir kişinin komutan yahut kılavuz olması gerekir. Bu aynı zamanda kabile içinden gelen birinin tamamen dışarıdan gelen bir kişiye nazaran daha sağlıklı iletişim kurabileceği böylece hem daha mutedil davranması hem harp hali vuku bulsa dahi merhameti elden bırakmaması anlamına gelir. Hem de birçok defa olduğu üzere savaşmaya gerek kalmadan düşmanın inadını kırarak antlaşma yoluna gidilmesinde etkin bir faktör olur. Örneğin Amr b. Âs'ın Zâtüsselâsil Seriyyesi'ne komutan olarak görevlendirilmesinin hikmetlerinden biri de annesinin Kudâa kabilesine mensup olması ve seriyyeye gidilen bölgenin mukimlerinin de bu kabileden olmasına(İbn Hibban, 1997: 1/242) dayanmaktadır. Bu vesile ile Hz. Peygamber o bölgeye kendilerine aidiyet hissettikleri birini göndererek onların tanıdık komutan ile muhatap olacaklarını böylelikle kalplerinin İslâm'a daha kolay ısınmasını amaçlamıştır. Yani içinde büyüdüğü toplumda akrabaları, arkadaşları olan geçmişte ortak bir hikayeleri bulunan insanlara, kendisini tanıdıkları ve güvenilir birinin tebliği kolaylaştıracağı yahut bölgeyi iyi bilen kimsenin bilgi toplamayı daha güvenli ve kolay yapacağı düşüncesi etken sebeplerdendir. Örnekler üzerinden bakılacak olursa Hz. Peygamber'in Cüheyneliler bölgesinden geçecek olan Kureyş kabilesi hakkında bilgi toplamak için yine Cüheyne kabilesinden Besbes b. Amr (ö.?) ve Adiy b. Ebû Zeğba'yı (ö.?), Benî Müstalik Gazvesi öncesi haber toplamak için aynı bölgenin insanı olan Büreyde b. Husayb'ı (ö.63/683), Devs kabilesinin putunu imha etmek ve onları İslâm'a davet etmek için Tufeyl b. Amr ed-Devsî'yi (ö.12/633), Benî Süleym'i İslâm'a davet etmek için Ahrem b. Ebû'l-Avcâ es-Sülemî'yi (ö.?), Zülhalesa putunu kırmak için aynı bölgenin insanı Cerîr b. Abdullah el-Becelî'yi (ö.51/671), Yemen'de Cüreş şehrinin halkını İslâm'a davet etmek için aynı bölgede mukim Surad b. Abdullah'ı (ö.?), Hârise b. Amr kabilesini İslâm'a davet için aynı kabileye mensub olan Abdullah b. Avcese el-Becelî'yi (ö.?), Gamre Seriyyesi vasıtasıyla Benî Esed'i cezalandırmak için aynı kabileden Ukkâşe b. Mihsan el-Esedî'yi (ö.11/632), Kureyşlilere karşı ise pek çok defa yine bir Kureyş mensubu komutasında operasyonlar düzenlemesi bu görevlendirme politikası çerçevesinde incelenebilir.(Bakkal, 2015: 75) Öte yandan Hz. Peygamber'in merkeze bağlı yönetim

icrası için beldelere görevlendirdiği genel valilerde meskun kabilelerin mensubiyetine bağlı bir uyum gözetilmediği görülmektedir. Elbette ki bu uygulama tesadüfle açıklanamayacak kadar karmaşık ve hassas bir dengenin ürünüdür. Burada Hz. Peygamber'in Medine'nin merkezî otoritesinin güçlenmesi doğrultusunda geliştirdiği stratejiden ve politik tavırdan bahsedilebilir.(Sıddıqui, 2009: 260)

Bu bağlamda herhangi bir idarî vazifenin takdir edildiği kişiye düşen, gücü yettiğince çalışmak ve doğru yol üzere olmaktır. Bu yolun Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler, siddıklar, şehitler ve salihler yolu(en-Nisâ, 4/69-70) olduğunu unutmamalı ve bu bilinç ile imkânı ölçüsünde Müslümanların yararını temin etme gayretinde olmalıdır. Gücü yettiğince iyiyi emretmeli kötülükten sakındırmalıdır. Cihadı kudreti ölçüsünde maddi ve manevi açıdan yerine getirmelidir. Elbette ki aciz kaldığından sorumlu tutulmaz, ancak bu durumda da içtenlikle ümmete dua ve nasihate devam etmelidir.(İbn Teymiyye, 2012: 275-276) Çünkü Hz. Peygamber “Müslümanların yönetimini üstlendiği hâlde onlar için çalışmayan ve samimi davranmayan yönetici, onlarla birlikte cennete giremez.”(Müslim, İman: 229) ve “Herhangi bir idareci, kapısını ihtiyaç sahibine, yoksula ve elinde hiçbir şeyi olmayan fakire kapatırsa, ihtiyaç ve fakirlik içine düştüğünde Allah'ta göğün (cennetin) kapılarını onun yüzüne kapatır.”(Tirmizî, Ahkâm: 6) buyurmaktadır. Bir başka hadiste ise “Allah'ın bir topluluğa yönetici yaptığı kişi, o topluluğu doğruya yönlendirmek için çaba sarf etmezse, cennetin kokusunu dahi alamaz.”(Buharî, Ahkâm: 8) buyurarak vazifenin önemiyle sonucunu hatırlatmaktadır. Yapılacak büyük küçük her işte ehliyet ve liyakat sahibi insanların tercih edilmesi gerektiğini her fırsatta hatırlatan İslâm dininin valilik gibi emanet yönü ağır ve sorumluluğu büyük bir işi ehil olmayanlara bırakması yahut bırakılmasını hoş görmesi, tasvip etmesi mümkün değildir. Bu sebeple bir kimse valilik yapabilecek güç, bilgi, tecrübe ve siyasî kabiliyeti haiz değilse hangi asaletе sahip olursa olsun Hz. Peygamber döneminde yönetime dair bir görev almasının mümkün olmadığı söylenebilir.(Ü. Kılıç, 2004: 119)

Hz. Peygamber'in risaletinden önce de çevresinde olup bitenlere karşı sağlam bir algısının ve keskin bir ferasetinin olduğu, içinde bulunduğu Arap toplumunu ve insanını iyi tanimasından, toplumun eksik yönlerini görmesinden ve İslâm Devleti'nde gerçekleştirdiği uygulamalarda bu hususları dikkate almasından anlaşılmaktadır. Arap toplumunda kişisel güç ve otoriteden ziyade kabile gücü ve otoritesinin hoş karşılanması, hükmedilmeye razı olmadığı bu sebeple düzensiz ve dağınık bir görünüm arz ettiği yani toplumun düzene ve birliğe ihtiyacı olması bunun için öncelikle ayırımın temelindeki kabile anlayışının daha üst bir toplum fikrine dönüştürülmesi bunlar arasında zikredilebilir.(Ali, 2021: 133) Hz. Peygamber'in devlet anlayışı İslâm şeriatı temelinde, millet anlayışı ümmet temelinde mebnî ve din kardeşliği esasına dayalıdır. Bu sebepledir ki Medine'de ilk yapılan icraatlardan biri de Muhacir ve Ensar kardeşliğinin sağlanması olmuştur. Bu kardeşlik hareketiyle insanlar arasındaki ortaklık zemini kan unsurundan ayrılıp manevi bir temele dayandırılmış, soya dayalı kabilevî ittifak akidevî ittifaka çevrilmiş: kandan inanca, kabileden gelen verili statüden imana dayalı cemaat anlayışına geçişi sağlamıştır. Yeni durumda kabile ve aşiretin yerini ümmet ve millet almıştır.(Apak, 2007: 317-318) Burada gerçekleştirilen kardeşlik bağının gerek klasik düşüncede gerek modern düşüncede ifade edilebilecek vatandaşlık statülerinin en üstünde yer aldığı söylenebilir. Bu en üst normu ifade eden Mağripli mütefekkir Taha Abdurrahman'ın şu ifadeleri mühimdir:

“Meşru vatandaşlık şartları çağdaş siyasi düşünce içerisinde vatandaşlık üzerine kurulu bir dizi pozitif kanun ve tüzük dahilinde kendini göstermektedir. Bunun bir üstünde vatandaşlığın manevi yönlü gelişimine ifade eden aynı bağ ile bağlı bir ortaklık mertebesi daha vardır ki buna terimsel olarak kardeşlik bağı denebilir. Manevî yönüyle birlikte bu yeni kardeşlik anlayışı modernliğin getirdiği bireysel hayata ilişkin tüm yönleri kapsamasının yanı sıra somut kanuni mülahazalar ve ahlaki mülahazalar üzerine bina edilir. O halde ortaya çıkan sonuç kardeşliğin vatandaşlığı da içerdiği ve en üst konumu ihraz eden ahlaki değerleri esas aldığıdır.”(Abdurrahman, 2022: 264)

Hz. Peygamber vefat ettiğinde İslâm'ın gücü ve kudreti bütün Arap yarımadasını kaplamış, kurduğu devletin sınırları kuzeyde Tebuk ve Eyle'den, güneyde Yemen kıyılarına, doğuda İran Körfezi'nden batıda Kızıldeniz'e kadar uzanmıştır.(Zeydân, 2012: 1/150) Ortalama on yıllık bir

periyotta 3 milyon km'lik(Hamidullah, 2003: 2/760) bir alanda huzurla refahla devlet olarak hüküm sürme başarısı elbette tesadüfe mahal bırakmayacak derecede planlı ve istikrarlı bir idarenin mahsulüdür. Böylesine kısa bir zaman zarfında daha önce asla bir birlik halinde olamayan(Demircan, 2009: 96) birbirinden farklı insanlardan ve coğrafi konumlardan, tek bir akideye inanan tek bir ümmetten müteşekkil tek bir devletin ortaya çıkartılması elbette büyük bir başarıdır.(Hitti, 1989: 173) Hz. Peygamber'in vefatı sonrasında, onun kurduğu devlet bu sarsıntıyı atlatacak kudrete sahip idi. Akıl almaz olan ise İslâm Devleti'nin bu sarsıntıyı çok çabuk ve suhuletle atlattığı ve dahası muhteşem bir hızla fütuhata girişmesi ve hızla yayılmasıdır.(Watt, 1961: 236-237) Yine Hz. Peygamber'in vefatından on yıl sonra gayet açık bir biçimde anlaşıldı ki İslâm kişisel ve mahrem nitelikli basit bir inançtan çok daha öte ve karmaşık bir yapıdır. İslâm'ın yapısı ve yönetimi kendine özgü, yasaları ve hususi düzenlemeleriyle kompleks tasarımı kendinden öncekilere de benzemeyen bağımsız ve yepyeni bir toplumu, sosyaliteyi inşa etmiştir.(Gibb, 1962: 3)

Örneğin meşhur müsteşriklerden August Bebel İslâm Devleti'nin yönetim kademeleri ve görevlendirme kriterleri hakkında itiraf mahiyetinde bir ifade ile şunları söyler: "Sosyal konumu ne olursa olsun büyük ve etkili memuriyetler herkese açıktır, hatta başka dinlerden kimselerin bile bu tür idarî işlere atanmalarında İslâmiyet en ufak bir engel getirmemiştir. O dönemlerde Hıristiyan Avrupa'da kimsenin aklının ucundan geçiremeyeceği bir durumdur bu."(Bebel, 2011: 47-48) Gerçekten de Hz. Peygamber'in önderliğini yaptığı bu yeni topluluktan İslâm Devleti'ne süregelen çizgide ve tabii İslâm Devleti'nin kuruluşundan gelişimine ve Hz. Peygamber'in vefatına kadar geçen süreçte uygulama aynı bu şekilde olmaktadır. Nitekim Bebel'in ifadelerinden de anlaşılacağı üzere bu sistem batılı düşünürleri dahi belli ölçüde objektif olmaya zorlayan eğilip bükülemeyecek yanlış yorumlanamayacak bir prensipler bütünüdür.

Nihai olarak Hz. Peygamber'in idari uygulamasında verilen vazife kadar sonrasında işin takibi ve neticelerin değerlendirilmesi de önemli bir yer tutmaktadır. Buna göre görevlendirilen memurlar belirlenen yetki alanında atandığı görevi ifa ederek döndüğünde doğrudan Hz. Peygamber'in huzuruna çıkarak neticeyi arz etmektedir. Burada Hz. Peygamber'in üst yahut ast yetkili fark etmeksizin bütün memurlarıyla bizzat ilgilendiği,(Kettânî, 2003: 2/156) bunun ise öncelikle görevli memuru sonrasında görevlendirildiği yerdeki diğer yetkili kişileri daha dikkatli ve temkinli davranmaya sevk ettiği gibi halkın da Hz. Peygamber'e aracısız olarak ulaşabilmesi anlamına gelmektedir. Böylece halk, maruz kaldığı herhangi bir adaletsizliği, zulmü ve haksız bir uygulamayı, Hz. Peygamber'e ulaştırabilmektedir. Halkın devlet başkanıyla doğrudan ve aracısız görüşmesinin herkesi daha âdil ve hassas olmaya sevk edeceği açıktır.(Nizâmülmülk, 2018: 168-170) Yine Hz. Peygamber daha önce bulunduğu bölge yönetimlerinde olmayan bir düzenleme yaparak dinî yahut idarî soru ve sorunlara karşı yetkili amirin azami üç günlük süre zarfında problemin halli ve sorunun cevaplanması gibi bir zorunluluğu uygulamaya koymuştur.(Afzalurrahman, 2015: 129) Tüm bu görevlendirme ve takip süreci idari manada her türlü keyfilik önüne geçmekte ve toplum huzurunu önceleemektedir.

Attâb b. Esîd'in Mekke Valiliği Hakkında Bir Değerlendirme

Hz. Peygamber'in görkemli bir orduyla ve kansız bir biçimde fethettiği ancak son derece tevazu ile girdiği şehirlerin anası Mekke'nin İslâm fethi sonrası görevlendirilen ilk valisi Attâb b. Esîd'dir. Aslında fetihden sonra bu vazifeye vekaleten ve oldukça kısa bir süreliğine Hübeyre b. Şibl el-Aclân es-Sekafi'nin (ö.?) atandığı(İbn Sa'd, 1968: 2/135) ve Hz. Peygamber'in Tâif muhasarasının kaldırılması sonrasında ise asaleten Attâb b. Esîd'i atadığı yönünde bilgi bulunmaktadır. Bu kısa sürenin Hz. Peygamber tarafından böylesine mühim bir vazife için tayin edeceği adayları değerlendirmekle geçirmesi muhtemeldir.(Sıddıqui, 2009: 247) Nihai olarak klasik kaynakların benimsediği görüş fetihle beraber Mekke'nin ilk valisinin Attâb b. Esîd olduğudur. (İbn Sa'd, 1968: 5/186; İbnü'l-Esîr, 1994: 1/738; Belâzürî, 1987: 45; Sıddıqui, 2009: 247; Kettânî, 2003: 1/398) Aynı zamanda hicretin 8. yılında Hz. Peygamber tarafından kendisine tevdi edilen Hac emirliği(İbn Habîb, ts.: 11; İbn Sa'd, 1968: 2/135) vazifesini de yapmıştır.

Mekke'nin fethi bir günde gerçekleşmiş sıradan bir hadise değildir. Askerî olduğu kadar siyasî, stratejik, sosyal yönleri de mevcuttur. Örneğin fetih öncesi Mekke liderlerinin kendi aralarında duruş

farklılıkları olduğu bir grup sulh taraftarı iken diğer grubun Müslümanlar ile sulhu bozmak istediği bilinmektedir. Hz. Peygamber de bu durumun farkında olarak süreci ılımlı olanlar ile sürdürmek gayesiyle siyasetini şekillendirmektedir. Sulh karşıtı tarafta Safvân b. Ümeyye, İkrime b. Ebû Cehil, Huveytî b. Abdülzâ, Mikrez b. Hafs gibi isimler ön planda iken sulh taraftarı olarak niteleyebileceğimiz ılımlı grupta Ebû Süfyan, Hâris b. Hişâm, Süheyl b. Amr, Cübeyr b. Mut'im, Hakîm b. Hizâm ve Attâb b. Esîd zikredilebilir. Hz. Peygamber'in "Şu dört kişiye şirki yakıştıramıyorum; Attâb b. Esîd, Cübeyr b. Mut'im, Süheyl b. Amr ve Hakîm b. Hizâm." (Zehebî, 1985: 3/47) diyerek zikrettiği isimler tesadüfen zikredilmiş değil bu siyasetin bir parçası olarak ifade edilmiştir diyebiliriz. İfade zımnen, itidalli tavır içinde olan bu isimleri İslâm ve yeni topluluk konularında mevcut gerçekliğin kabulünü telkin etmekte ve ılımlı davranışın devamıyla ortak bir gelecek vaat etmektedir. (Khanfar, 2020: 458)

Mekke'nin askeri fethinden önce ahlâkî fethi yani kalplerin fethi yapılmıştır. Bu sebeplerdir ki fetih yılında kılıçlar çekilmeden büyük fetih gerçekleşmiş buna mukabil Mekke'ye tevazu ile girilmiştir. Mekke'nin kapıları Hz. Peygamber'e karşı bir emanet duygusu ile açılmış intikam alınacağı veya korkacak bir durum olmadığı düşünülmüştür. Bu Hz. Peygamber'in barış merkezli politik serüveninin başarıya ulaştığının da en net göstergesidir. (Ü. Kılıç, 2021: 481, 488) Ancak Mekke'nin fethi gerçekleşmiş olması tüm Mekkelilerin tam manasıyla İslâm'ı benimsemiş olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim henüz Müslüman olan bir topluluktan böyle bir şey beklemek mantık çerçevesinde tutarlı ve makul değildir. Bu sebeple Hz. Peygamber'in günün şartlarına uygun siyasî bir tavır benimsediği söylenebilir. Misal olarak Huneyn'e doğru yola çıkarken henüz yirmili yaşlardaki ve fetih esnasında Müslüman olan (İbn Sa'd, 1968: 6/34) Attâb b. Esîd'i Mekke'de idareci olarak bırakmıştır. (İbn Sa'd, 1968: 2/134; İbn Hibbân, 1997: 1/259) Şüphesiz kaynakların elverdiği ölçüde sadece rivayetleri ele alarak değerlendirme yapıldığında henüz Mekke'nin fethiyle yeni Müslüman olmuş, İslâm'a bu vakte kadar herhangi bir katkısı olmayan hatta düşman olan ve idarecilik için yaşı oldukça genç bir kişinin Mekke valiliği gibi dinî, stratejik ve psikolojik önemi olan bir mevkide en üst yönetici olarak görevlendirilmesini ehliyet ve liyakat yönüyle anlamak ve izah etmek oldukça zordur. Ancak bu görevlendirmeyi de tıpkı Hz. Peygamber'in diğer görevlendirmeleri gibi siyasi bir gelenek içinde okuduğumuzda anlaşılması daha kolaylaşacaktır. Burada Hz. Peygamber'in yaptığı her fiil kesin ve tartışılmaz doğrudur şeklinde bir anlaşılmaya mahal vermemek için şu açıklamayı yapmak uygun olacaktır. Şöyle ki: Hz. Peygamber'in yaptığı bir görevlendirme şayet ilahi vahye dayanmıyorsa nihai olarak onun resûllük değil kulluk fiiliyle yani insan oluşu ile değerlendirilmelidir. Bu hem Kur'an'ın "...Ben de ancak sizin gibi bir insanım..." (el-Kehf, 18/110) hem Hz. Peygamber'in "...Bana önce Allah'ın kulu sonra resûlü deyin." (Buhârî, Enbiyâ: 48) vurguladığı ifadedir. Bu bağlamda bugün yanlış bir görevlendirme yahut hatalı bir tavsiye olarak anlayacağımız herhangi bir atama yahut tavsiye olması gayet insanîdir ve mümkündür. Bu vakıa müminlerin Hz. Peygamber'e olan saygısına hâlel getirmek bir yana daha da ziyadeleştirecektir.

Attâb b. Esîd'in atanmasına sadece dinî olarak baktığımızda neden muhacirin veya ensarın büyüklerinden, ilk Müslümanlardan, Bedir ehlinde, Bey'atürrıdvân ehlinde yahut İslâm'ın zor günlerinde fedakârlık yapanlardan birinin görevlendirilmediği sorusu akla gelmektedir. Sadece siyasî olarak baktığımızda Hz. Peygamber'den sonra halife olan veya halife seçimine şurâ ehli olan zevâtın neden böyle bir vazife ile tanzif edilmediği sorusu akla gelmektedir. Yahut Mekkeli müşriklerden yeni Müslüman olan kimseler arasından seçilecekse neden yaşça daha büyük ve idarece daha nüfuzlu kimselerden seçilmediği akla gelmektedir. Şüphesiz her biri için geçerli sebepler zikredebiliriz.

Örneğin Hz. Peygamber yeni Müslüman olan Mekkelilere geçmişte kendileriyle harbeden ashâbından birini görevlendirseydi insanoğlunun fitraten hissedeceği kin, öfke, intikam gibi duygularla hareket edebilir karşılıklı uzlaşıyla deruhte edilmesi gereken yönetim sekteye uğrayabilir, belki idare şeklinde ve adalet terazisinde şüpheye yer olabilirdi. Bir diğer açıdan Mekke'de köklü ailelerin nüfuzlu, zengin ve yönetici takımından üyeleri bulunmaktaydı. Yeni bir sayfanın açılması için bu kimselerin de artık yerlerini gençlere bırakmaları yönetim ve idare açısından iyi olacaktır. Bu minvalde Attâb b. Esîd Mekke'nin idaresinden sorumlu kılındığında ekâbirin gerek kendilerinden küçük birine tabi olmak

yönüyle gerekse istediği gibi davranma alışkanlıklarını sürdürmemeye sebebiyle Medine'ye hicrete mecbur olduğu kaydedilir.(Süleyman Sırrı Efendi, 2020: 273-274) Bu durum ise verilen kararın bir başka vecihle makul, mantıklı ve iyi düşünülmüş olduğu anlamına gelmektedir.

Attâb b. Esîd'in kabilesi Ümeyyeoğulları Hz. Peygamber döneminde pek çok idarî ve diplomatik vazifenin tevdi edildiği etkili bir kabiledir. Buradan Ümeyyeoğullarının idareye dair yönetsel kabiliyet ve istidatları olduğu anlaşılabilir.(Sıddıqui, 2009: 245-246) Nitekim Hz. Peygamber'in görevlendirme kriteri, yapılacak işe karşı ehliyet ve liyakat merkezlidir. Bizzat onun döneminde yapılan görevlendirmelerin yönü ve sayısı Attâb b. Esîd'in de aynı kabiliyeti haiz ve gelecek vaad eden genç sima olduğunu ve bu sebeple Hz. Peygamber tarafından keşfedilmiş olma ihtimalini de ortaya çıkarmaktadır. Bu aynı zamanda hem atayanın hem atananın liyakati açısından çift yönlü bir örnektir.

Hz. Peygamber Attâb b. Esîd'i görevlendirme nedenini bizzat kendisi de şöyle ifade etmektedir: "Ey Attâb, Allah'ın ehli olan bu kimselere seni idareci olarak tayin ettim. Şayet bu işe senden daha ehil birini bilseydim onu tayin ederdim."(İbnü'l-Esîr, 1994: 3/549) İbn Sa'd ise eserinde bu rivayeti şu şekilde zikretmiştir. Hz. Peygamber Attâb b. Esîd'e "Ey Attâb seni kimlerin üzerine görevlendirdim biliyor musun?" diye sorar, Attâb "Allah ve resûlü daha iyi bilir." cevabını verince Hz. Peygamber bu defa "Ey Attâb seni ehlullah üzerine görevlendirdim."(İbn Sa'd, 1968: 6/35) buyurmuştur. Rivayette dikkati celbeden nokta ehliyet ve liyakate dair bir vurgu yapılamamış sadece görevin ağırlığına dikkat çekilmiş olmasıdır. Unutulmaması gereken bir hususta Kur'an'da "şehirlerin anası"(el-En'âm, 6/92) lafzıyla isimlendirilen Mekke'nin daima Hz. Peygamber nezdinde mühim bir yeri ve önemini olduğu(Tirmîzî, Menâkıb: 68)² bu sebeple buraya yapılacak herhangi bir atamanın gelişigüzel olmasının akıl ve mantık çerçevesinde karşılığının bulunmadığıdır.

Attâb b. Esîd'in Mekke valiliğine getirilmesinden sonra Mekke halkının bir kısmı kendilerini kast ederek Hz. Peygamber'e şikâyet arz etmiş ve "Sen Allah'ın ehline kaba ve katı bir bedeviyi vali tayin ettin." diyerek serzenişte bulunmuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara bu görevlendirmeyi gördüğü bir rüyaya dayanarak ve Attâb b. Esîd'in ehil bir insan olduğunu düşündüğünü ifade ederek izah etmiştir. Kaynakta yer alan rivayete göre rüyada Attâb b. Esîd cennetin kapısına gelerek kapının halkasına sarılmış ve sallayarak kapıyı açmış sonrasında da cennete girmiştir. Meşhur muhaddis Amr b. Mûsâ el-Ukaylî (322/924), zikredilen bu rivâyete istinaden "Rabbim! Tarafından, bana hakkıyla destek verecek bir kuvvet ver!"(el-İsrâ 17/80) âyetinde kastedilen kuvvetin Attâb b. Esîd olduğunu ifade etmektedir.(Yıldız, 2018: 57)

Attâb b. Esîd kısa süre önce Müslüman olmasından ötürü inancını içselleştiremediği, İslâm'ı seçmesinde asıl etkinin siyasî duruş veya iktisâdî istikbal kaygısı olduğu eleştirilerinin kendisine yöneltilebileceği bir durumda iken Hz. Peygamber'in kendisine Mekke'nin idaresini emanet ederek çıktığı seferden vefat haberi gelmesine karşın "Muhammed ölse de Allah diridir." diyerek böylesi kritik ve kırılğan dönemde dirayetini ve imanî sadakatini gayet güzel ifade etmektedir.(Süleyman Sırrı Efendi, 2020: 269)

Onun valiliği süresince kendi elbisesi ve kölesine giydirdiği elbiseden başka bir varlığı olmadığı klasik kaynaklarda yer almaktadır.(İbnü'l-Esîr, 1994: 1/738) Yine kendisine takdir edilen yıllık dört yüz dirhemden (Sıddıqui, 2009: 248) memnun olduğu ve "Allah bir dirhemden fazlasına özenenin ciğerini incitsin."(İbn Hişâm, 1955: 4/464) ifadesi kanaatkâr yapıyla örtüşür niteliktedir. Hayatına dair detaylı malumat bulunmayan Attâb b. Esîd'in Hz. Ebû Bekir döneminde de mevcut görevine devam ettirilmesi ve vefatına kadar Mekke valiliği görevinde kalması ayrıca klasik kaynaklarımızca kaydedilen olumsuz bir yönüne yahut hatalı yönetimine dair herhangi bir rivayetin ulaşmamış olması işinin ehli ve liyakat sahibi olduğunun bir başka göstergesi olarak düşünülebilir.

Sonuç

² "Allah'a yemin ederim ki sen, yeryüzündeki en hayırlı ve Allah katındaki en sevimli yersin. Eğer (kavmim tarafından) çıkarılmamış olsaydım, senden ayrılmazdım."

Ehliyet ve liyakat söz konusu olduğunda akla gelen ilk ve en kapsamlı hitap “Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor... âyetidir.(en-Nisâ, 4/58) Yine Hz. Peygamber’in “Emanet ehil olmayan kimseye verildiği zaman kıyameti bekle!”(Buhârî, İlim: 2; Rikâk 35) hadisi âyete uyulmadığında vuku bulması beklenen durumu izah buyurmaktadır. Buna göre yeterliliği bulunmayan kimseye vazifeyi tevdi edenler ile kendisi layık olmadığı halde vazifeyi kendisine hak görenler ise muhakkak ki Allah katında müşterek ve müteselsil sorumludurlar. Bir insanın huy ve mizaç olarak iyi olması ile vazifesini yapmaya ehil ve layık olması özellikle idarî vazife taksiminde çokça karıştırılan ve hataya sebep olan bir husustur. Kişinin fitratı mülâyim, davranışı takva esaslı, ibadeti emredildiği gibi olabilir. Aynı zamanda emanette emin ve davasında sadıktır. Ancak tüm bunlar kişiyi Allah katında üstün kılacak donanımlardır. İdarî vazifeler ise Allah rızasından berî olmamakla birlikte toplumsal düzenin devamını ve kamu refahının yükselmesini sağlayacak nitelikleri haiz kişilerce yerine getirilmelidir. Aksi halde sırf iyi insan olmak yahut bir zümreye sadık olmak dikkate alınır, ehliyet ve liyakat göz ardı edilirse meydana gelecek idarî-ekonomik-askeri vb. problemler zamanla kaosa sebebiyet verecek, toplumun bozulması ve yozlaşması bireylerin de dinî yaşantısına etki edecek, aile düzenini ifsat edecek, tevhidin yeryüzünde yayılıp gelişmesi dahi sekteye uğrayacaktır. Bu itibarla hem İslâm’ın esaslarına hâkim hem dünya düzeni ve işleyişine hâkim bir idareci her dönem için en makbul seçim olmaktadır. Şayet her iki nitelik bir arada bulunmuyorsa ve bir seçim yapılması gerekiyorsa önceliğin hayırlı bir idareciden ziyade liyakatli bir yönetici olması gerektiği açıktır. Zira toplumsal refah ve hayır kişisel hayra karşı tercih sebebidir. İslâm tarihinde pek çok tartışmaya konu olan Emevî Devleti’nin kurucusu Muâviye b. Ebû Süfyân bu konuda güzel bir örnek teşkil etmektedir. Hulefâ-yi Râşidîn’den Hz. Ömer’in ilim, zühd ve takvası ile bilinen oğlu Abdullah siyaset konuşulduğu bir vakit “Ben Resûlullah’tan sonra Muâviye’den daha iyi bir idareci görmedim” demiştir. Kendisine Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali’den de mi? diye sorulduğunda “Vallahi onlar Muâviye’den daha hayırlıydılar. Ama Muâviye onlardan daha iyi bir idareciydi.”(İbn Abdilber, ts.: 3/1418; İbn Hacer el-Askalânî, 1939: 3/434; Şankî, 2008: 5/667) şeklinde cevap vermiştir. Yöneten yönetilen ilişkisi açısından bir bakışla ifade edilen bu sözler meramını gayet açık ifade etmektedir.

Hz. Peygamber’in yönetim anlayışında liyakat ilkesinin ele alındığı bu çalışmada, ilk dönem İslâm tarihi için siyasî, iktisâdî ve sosyal açıdan oldukça stratejik bir öneme sahip olan Mekke’nin fethi sonrasında Attâb b. Esîd’in valilik görevine tayin edilmesi değerlendirilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de Ümmülkurâ³ olarak tavsif edilen Mekke Hz. Peygamber’in doğduğu, büyüdüğü, hayatındaki önemli anlara şahitlik eden ve ilahî vahye muhatap olması açısından mühim bir yere ve öneme sahiptir. Takdir edilecektir ki bu denli önemi haiz bir belde için alelade bir insanın valilik görevine getirilmesi makul ve mantıklı bir durum değildir. Buna ilave olarak Hz. Peygamber’in idare ve yönetim modelinde ehliyet ve liyakat merkezli bir motif belirlendiği ve uygulandığı bilinmektedir. Bu bağlamda Attâb b. Esîd’in bu göreve atanmaya ehil ve layık olup olmadığı rivayetler doğrultusunda ve mantikî düzlemde yorumlanarak şu sonuçlara varılmıştır:

- 1- Attâb b. Esîd, yönetim ve liderlik becerileri olan Ümeyyeoğulları kabilesine mensuptur. Dolayısıyla gerek Mekke’yi gerekse yönetim dengelerini iyi bilmektedir.
- 2- Genç olmasına rağmen kabilesinin ileri gelenlerinden sayılan bir şahsiyettir. Hz. Peygamber’in gençlerin hizmet açısından önünü açtığı ve onların yetişmesi için azami gayret sarf ettiği malumdur.
- 3- Hz. Peygamber’in Mekke’nin fethi öncesi “onlara küfrü yakıştıramıyorum” diye bahsettiği hadiste ismi geçen 4 kişiden biridir. Bu açıdan ılımlı ve ileriye dönük gelecek vaat ettiği söylenebilir.
- 4- Mekke valiliğine ashâbın öncülerinden, Bedir ehlinde, muhacirlerden vb. gibi birinin tayin edilmesi halinde, Müslümanlara yapılan onca zulüm, işkence, ambargo ve karşılıklı savaşlar sonrası insan fitratının gereği olarak her ne kadar hassas olmak istese de önyargı, öfke ve intikam hislerinden uzak kalması her iki taraf için de pek kolay olmayacaktır.

³ el-En’âm 6/92.

- 5- Mekke'nin eski yöneticileri, güç sahipleri ve yaşlıları genç ve yeni bir simanın emrine girmek yerine Mekke'den ayrılmayı yeğlemiş böylece İslâm'ın nüfuz hızı artmış her mevkiye gençlere yer açılmış dinamik bir yapı oluşmuştur.
- 6- Hz. Peygamber'in kendisine Mekke'nin idaresini emanet ederek çıktığı seferden vefat haberi gelmesine karşın "Muhammed ölse de Allah diridir." diyerek dirayetini, liyakatini ve sadakatini göstermiştir.
- 7- Hz. Peygamber'in Attâb b. Esîd'in cennetin kapısını açıp içeri girdiğini gördüğü rüyası ve yorumunda onun atadığı göreve ehil olduğunu ifade etmesi önemlidir.
- 8- Hz. Peygamber'in "şayet Attâb'dan daha ehil biri olsaydı onu tayin ederdim" hadisi ise bu çalışmanın sonuçları arasında son olarak ifade etmemiz gereken husustur.

Nihai olarak diyebiliriz ki; Hz. Peygamber bizim için sadakatle uyulması, kişiliğinden örnek alınması ve samimi bir biçimde sevilmesi gereken en önemli şahsiyettir. Hayatımızı dünyevî ve uhrevî ayrımı yapmaksızın anlamlandıran, kâmil ve şâmil bir şekilde her yönüyle kuşatan etkisi muhakkak ki onun Allah tarafından seçilmesi ve insanlığa kolaylaştırıcı bir nimet ve rahmet olarak göndermesiyle ilgilidir. Öyleyse gerek bugünü yaşamak gerekse yarına yön vermek için olağan yahut olağandışı her türlü gündemimizi Hz. Peygamber'in hayatını bir kılavuz kabul ederek şekillendirmemiz gerekli ve tabiidir. Yapılacak dönemsal okumaları tarihi hadiselerdeki şahsiyetlerin iyiliği kötülüğü yahut kralların, meliklerin, orduların tarihi olarak değil bizzat uygulamaların iyiliği-kötülüğü şeklinde okumak elzemdir. Yoğunlaşılması gereken asıl konu olay-olgu bütünlüğünde Hz. Peygamber'in uygulamalarının sebepleri ve sonuçlarını anlamak, örnek almak, bugüne uygulanabilir tezler, teoriler geliştirmektir. Hz. Peygamber'i doğru biçimde anlamak tıpkı dünü olduğu gibi bugünü ve yarını anlamlandıracak, bozulmaya yüz tutmuş kalplerimizi ve zihinlerimizi yeniden İslâmî ruh ile mayalayacak, ahiret alemine hazırlandığımız dünyamızı kıymetlendirecektir. Elbette ki Hz. Peygamber'i örnek almak, onun yaşantısını kendi yaşantımıza model tutmak için Asr-ı Saâdet'ten esinlenerek asrımızı saâdetli kılmak için öncelikle kendimize referans aldığımız dönemi ve Hz. Peygamber'i iyi tanımamız onun söz, fiil ve takrirlerini doğru anlamamız gerekmektedir. Zira tanımayan bilmez, bilmeyen anlamaz, anlamayan yaşayamaz.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacının katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author % 100 olarak belirtilmiştir.
2. Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the author).
3. Etik Beyan (Ethical Statement): Bu bir akademik araştırma makalesi çalışmasıdır ve herhangi bir insan veya hayvan deneyi içermemektedir. Bu nedenle, etik kurul onayı gerekmemiştir. Çalışmada kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıfta bulunulmuş, etik yayıncılık ilkelerine tam olarak uyulmuştur. Çalışmanın hazırlanması sürecinde akademik dürüstlük ilkeleri gözetilmiştir.
4. Bu araştırma makalesi Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Bölümünde, Prof. Dr. Ali Aksu danışmanlığında yürütülen ve 2023 yılında tamamlanan *İslâm Tarihinde Ehliyet ve Liyakat* isimli doktora tezinden üretilmiştir.

Kaynakça

- Abdurrahman, Taha. (2022). *Modernlik Ruhu: İslami Bir Modernlik İnşasına Giriş* (M. E. Maşalı & M. Maşalı, Çev.). Pınar Yayınları.

- Açikel, Yusuf. (2003). Hz. Peygamber'in Evrensel Mesajlarından "Adalet" Prensibi. İçinde İ. Yakıt (Ed.), *VI. Kutlu Doğum Sempozyumu*. Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Afzalurrahman. (2015). *Yönetici ve Devlet Adamı Olarak Hz. Muhammed (S.A.V.)* (T. Özkök, Çev.). İnkılab Yayınları.
- Ali, Abbas J. (2021). *Yönetim ve Organizasyona Dair İslami Perspektifler* (S. Korkmaz, Çev.). Albaraka Yayınları.
- Apak, Adem. (2007). Hz. Peygamber'in (SAV) Hicret Sonrası Medine'de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu* (ss. 315-324). İslâmî İlimler Dergisi Yayınları.
- Bakkal, Ali. (2015). *Komutan Peygamber ve Yetiştirdiği Komutan Sahâbiler*. Rağbet Yayınları.
- Bebel, August. (2011). *Hz. Muhammed ve Arap İslâm Kültürü* (S. Çelik & H. Erdem, Çev.). Arya Yayınları.
- Belâzürî. (1987). *Fütûhu'l Büldân* (Abdullah Enîs et-Tabbâ' & Ömer Enîs et-Tabbâ', Çev.). Müessesetü'l-Maârif.
- Demircan, Adnan. (2009). *Kabile Topluluklarından Akide Toplumuna*. Beyan Yayınları.
- Gibb, H. A. R. (1962). *Mohammedanism an Historical Survey*. Oxford University Press.
- Gürman, Ceyda. (2023) Kur'an'da İlim-Amel İlişkisi Ve Sahâbe Pratiğine Yansıması: Abdullah B. Ömer Örneği. *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi - İslami İlimler Özel Sayısı*, (ss. 367-395).
- Hamidullah, Muhammed. (2003). *İslâm Peygamberi* (S. Tuğ, Çev.). Yeni Şafak Kültür Armağanı.
- Hitti, Philip. K. (1989). *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi* (S. Tuğ, Çev.). Boğaziçi Yayınları.
- Hizmetli, Sabri. (2011). *İslam Tarihi (İlk Dönem)*. Ankara Okulu Yayınları.
- Hobbes, Thomas. (1985). *Leviathan*. Penguin Books.
- İbn Abdilber. (ts.). *El-İstiâb fî ma'rifeti'l-ashâb* (1-4). Dâru Nehdati Mısır.
- İbn Habîb. (ts.). *Kitâbü'l-Muhabber*. Dârü'l-Âfâkı'l-Cedîde.
- İbn Hacer el-Askalânî. (1939). *El-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe* (1-4). Matbaa-i Mustafa Muhammed.
- İbn Hibban. (1997). *Es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahbârü'l-hulefâ* (1-2). Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye.
- İbn Hişâm. (1955). *Es-Sîretü'n-nebevi* (1-4). Mustafa el-Babi el-Halebi.
- İbn Sa'd. (1968). *Et-Tabakatü'l-kübra* (1-10). Dâru Sadır.
- İbn Teymiyye. (2012). *El-Fevâidü's-sünniyye ale's-Siyâseti's-şer'iyye*. Müessesetü'r-Risâle.
- İbnü'l-Esir. (1994). *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Kettânî. (2003). *et-Terâtibu'l-İdâriyye: Hz. Peygamber'in Yönetimi* (A. Özel, Çev.). İz Yayıncılık.
- Khanfar, Wadah. (2020). *İlk Bahar: Hz. Peygamberin Hayatına Dair Stratejik ve Siyasi Bir Okuma* (M. Y. Solak & H. Hacak, Çev.). Vadi Yayınları.
- Kılıç, Mustafa. (2020). *Hz. Muaz bin Cebel*. Beyan Yayınları.
- Kılıç, Ünal. (2004). *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*. Yediveren Yayınları.
- Kılıç, Ünal. (2021). Mekke'nin Fethi. İçinde M. Şeker (Ed.), *İslâm Tarihi ve Medeniyeti: Hz. Peygamber Dönemi* (C. 1, ss. 469-488). Siyer Yayınları.
- Nizâmülmülk, et-Tûsî. (2018). *Siyasetname* (N. Bayburtlugil, Çev.). Dergâh Yayınları.
- Seyyid Abdullah Cemaleddin. (t.y.). *İslâm'da İdarî Siyaset* (A. K. Kabakçı & E. Bayraktar, Ed.). Hira Yayınları.
- Sıddıqui, Mazhar Yasin. (2009). *Organisation Of Government Under The Prophet*. İdarah-ı Adabiyat-i Delli.

- Süleyman Sırrı Efendi. (2020). *Makâsıd-ı Münciye fî Siyeri Fahri 'n-Nübüvve: Siyer-i Nebi 'de Kurtuluş Yolları* (S. Argun, Ed.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Şankıfî. (2008). *Zâdü 'l-Müslim fî mâ ittefeka aleyhi 'l-Buhâri ve Müslim* (1-6). Darü'l-İhyai'l Kütübi'l-Arabî.
- Tannock, Stuart. (2008). The Problem of Education Based Discrimination. *British Journal of Sociology of Education*, 29, 439-449.
- Watt, William Montgomery. (1961). *Prophet and Statesman*. Oxford University Press.
- Zehebî. (1985). *Siyeru Âlâmi 'n-Nübelâ*. Müessesetü'r-Risâle.
- Zeydân, Corci. (2012). *İslâm Uygarlıkları Tarihi* (N. Gök, Çev.; 1-2). İletişim Yayınları.

Human history has always witnessed the struggle between right and wrong, good and evil, mighty and weak, brave and cowardly, just and cruel. Although history has recorded this struggle in the person of the governors of societies, it is obvious that it is not possible for the governors to rule such a large organism with their human capabilities alone, both in terms of its physical boundaries and the limits of its influence and sovereignty. This situation necessitates an administrative staff consisting of individuals with merit and competence, a planned and programmed organizational structure, a state mind and mobility free from weaknesses such as impulsiveness, emotionality, short sightedness and lack of foresight.

In the case of Muslims, the example of this model of governance is most clearly seen in the Islamic State of Medina during the reign of the Prophet Muhammad. The analyzed period was characterized by the internal dynamics of the Islamic State, where different groups were represented in the Muslim super-identity, such as Aws, Hazraj, etc. It is a historical fact that the Muslims of Medina, the Muslims of Mecca, consisting of tribes such as Benî Hâşim, Benî Adî, Benî Umayya, etc., and the Jews, Christians, polytheist Arabs, and members of other surrounding tribes are groups that are prone to dissolution and conflict at any time. It was the Prophet's systematic and sustainable crisis management that kept all these different characters together and managed them without conflict. The formula for the coexistence of these communities, each of which had different characteristics from the other, sometimes manifested itself as the benefit of being victorious and sometimes as faith motivation. However, what is certain is that these different groups have remained together only as long as they believe that true justice and duty are manifested in the hands of competent and qualified people.

As Islam spread beyond the borders of Medina and began to spread to different regions, there was a need to appoint just, competent and meritorious people to govern these new provinces according to Islamic principles and directives from the center. Accordingly, it is known that there was an administrative and political structure ruled by the Prophet at the center and then by governors in the provinces. The appointment of governors was carried out by the Prophet himself in accordance with the requirements of consultation. It is seen that the Prophet governed the regions under his rule through governors, and that the governors performed an autonomous function in their internal affairs but subordinate to the center in their external affairs. There are also opinions that this system implemented by the Prophet was due to the periodic difficulty and long duration of communication. The lack of a program or rule regarding public institutions in the main sources of Islam stems from the fact that it is a global religion. As a matter of fact, it is unthinkable for Islam to be specific to a tribe, a region or a period. For this reason, since the needs of every society, every region and every age will be different, it is not possible for Islam to prescribe a strictly differentiated institution regarding public institutions. Of course, it is normal to lay the foundations of very few institutions that are vital and universally fundamental. Or it is also normal to utilize the institutions of different states with the expansion of the geography, but it was ensured that these were rules and institutions that did not contradict Islam's conception of the state. For this reason, it is not the name of the institution or the scheme of its establishment that is important, but its functioning and the rules it adheres to. Because if there is no unity in practices or if there is a hesitation in practices, it will not be possible to establish sound institutions and perfect politics.

In this study, the principle of merit, which is one of the Prophet's principles of governance, will be discussed, and a comprehensive and comparative reflection will be sought on the preference of Attâb b. Asîd (ö.13/634), who was appointed as the governor of Mecca very soon after his conversion to Islam, over many of the pioneers of Islam and the greats of the Companions, to this position, which was sensitive in terms of responsibility and respected in terms of position.